

Una anàlisi de la tradició del Tió de Nadal i el seu ús com a recurs a l'escola

Olga Malas Tolsá

Departament de Pedagogia i Psicologia. Facultat d'Educació, Psicologia y Treball Social. Universitat de Lleida

Khaled Malas Tolsá

Escola Pompeu Fabra, Anglès

Meritxell Ribas Grèbol

Escola Les Deveses, Salt

Resum

En aquest treball s'analitza l'origen de la tradició del Tió de Nadal i de "fer cagar la tronca", l'ús d'aquesta tradició a l'escola com a eina lúdica i els pros i els contres envers la nova situació de multiculturalitat.

Paraules Clau: Tronca; Tió; Nadal; escola; multiculturalitat.

Abstract

In this paper we analyze the origin of the tradition of Nadal's Tio, and of "making shit the Tronca", the use of this tradition in school as a play fultool and the pros and cons in relation to the new situation of multiculturalism.

Keywords: Yulelog; Tió; Christmas; school; multiculturalism.

Introducció

Si es fa una cerca a la xarxa podem veure que l'ús del Tió presenta dues vessants clarament definides. Una més religiosa, enllaçada amb les festes del Nadal, i l'altra més cultural, deslligada de la religió, tenint en compte el calendari i la tradició familiar. Les escoles que celebren aquesta tradició intenten adaptar-la en funció dels nens presents a la classe i d'acord al seu context cultural i social. Algunes escoles ho celebren d'una manera similar a les escoles religioses i d'altres intenten presentar la festa en funció de les seves arrels paganes. En algunes escoles aprofiten per fer una excursió i anar a buscar el tió al mercat de Nadal o al bosc. Altres celebren un festival de nadales que finalitza amb el "caga tió". La part comuna en tots els casos és la del "caga tió". Aquí surten noves variants. Des d'aquelles escoles que expliquen que el dia de Nadal, a casa, portarà regals als nens que

s'han portat bé, a aquelles que reparteixen a la classe pals o alguna cosa que s'assembla per colpejar el tió i que cagui caramels i altres llaminadures. Ens ha cridat l'atenció la celebració de la festa en una escola d'educació especial. En aquest cas als nens se'ls diu que han de resar, cantar nadales i fer el propòsit de portar-se bé perquè els doni caramels i dolços, ometent la part de colpejar el Tió per motius de seguretat.

Per motius obvis, la celebració d'aquesta festa en escoles amb alts índexs de nens de famílies agnòstiques o amb religions diferents a la catòlica, presenta una forta controvèrsia. D'una banda és una tradició autòctona a Catalunya amb molts anys d'antiguitat que forma part de la seva identitat cultural. D'altra banda, les persones que no la senten com a pròpia poden estar d'acord en conèixer-la i en respectar-la, però no en celebrar-la. Tenim per altra part les persones que per motius diversos (famílies desestructurades, desgràcies familiars, etc.) no viuen la festa amb l'alegria que suposadament l'envolta i, per tant, en queden exclosos. Per últim, hem de tenir en compte que avui dia el Nadal gira al voltant del consumisme i que l'escola ha d'evitar promoure aquest concepte en l'alumnat, i ha de basar-se més en valors més propis de la celebració.

Tot això ens ha portat a voler saber més sobre aquesta tradició. En aquest treball ens hem marcat com a objectiu investigar i analitzar l'origen de la tradició del Tió de Nadal, i de "fer cagar la tronca", perquè creiem que comptar amb aquesta informació és fonamental per poder decidir com utilitzar aquesta tradició en entorns escolars multiculturals.

Metodologia

El text que es presenta és el resultat dels coneixements adquirits després de la lectura de la bibliografia annexada. La recerca de la bibliografia es fa mitjançant descriptors i fórmules de recerca contenint les paraules i fórmules: Tronca OR Tió OR *Trefoir* OR *Yule* AND Nadal OR *Navidad* OR *Noel* OR *Log* -- Tronca OR Tió OR Caga tió AND Escola AND Nadal. La revisió sistemàtica s'ha dut a terme a partir d'articles obtinguts de bases de dades en línia (Dialnet, Scielo i Redalyc). Per consultar alguns dels llibres que s'esmenten ens hem desplaçat a la biblioteca pública de Lleida.

Resultats i discussió

L'origen del Tronc de Nadal.

La recerca bibliogràfica duta a terme mostra que els registres històrics sobre el tema són escassos. Fonts no confirmades postulen que la seva antiguitat es remunta a l'antiga sumèria, a l'Antic Egipte (5000 a.C.) o als celtes (1000 a.C.). La bibliografia contrastada només permet confirmar el fet que des de molt antic la mort i renaixement de divinitats

com Horus a l'antic Egipte, Mitra a Pèrsia, Dionisos a Grècia o Adonis a Síria (per citar algunes), es relacionen amb el solstici d'hivern (Garcia, 2014;Fuster, 2016), no trobant referències amb el Tronc de Nadal,ni al fet que les fogueres celtes fossin una manifestació lligada a la celebració. Sembla que es pot dir que aquesta tradició té origen escandinau. Els Troncs o Tions de Nadal estarien relacionats amb el *oulka* o tió sagrat del raig, procedent de les fogueres fetes amb troncs de roure, arbre associat amb el déu del tro, Wolta en la tradició germànica, enceses en honor del déu Thor durant la nit del solstici d'hivern (Oxentiana, 1959; Chambers, 1881, Garcia, 2014).

Continuant amb aquesta hipòtesi i donant per bo aquest origen, podríem postular que la seva arribada a la península ibèrica estaria relacionada amb les migracions germàniques ocorregudes entre el segle III i VI.

Partint de la informació aportada per Gallar (2009) i Fuster (2016), es confirmaria la relació entre les festes de Nadal i les Saturnàlies romanes o festa a Saturn, déu de la sembra i l'agricultura, que es celebrava del 17 al 23 de desembre. Al segle II a.C. irromp el culte a Mitra, el déu del Sol, i temps després la Saturnàlia es va prolongar fins al dia 24, data de la mort del sol, i al dia 25, data del seu renaixement (*Natalis Solis Invicti*) que es celebrava amb banquetes i regals, costums que perduren en les celebracions de Nadal. Per la seva similitud, l'arribada del culte a l'arbre i al sol, dels pobles nòrdics europeus, va ser fàcilment assimilable amb la celebració mitraica del *Natalis Solis Invicti*.

Al segle IV l'església cristiana va decidir celebrar el Nadal, una festa que no es celebrava anteriorment,el dia en què el poble celebrava el *Natalis Solis Invicti* (Alvarez, 2003). És per això que, en el marc de les lluites continuades del cristianisme i el mitraisme per l'hegemonia religiosa, Sant Agustí, l'any 420, va exhortar que es prohibís el culte a l'arbre en les seves diferents manifestacions i en particular el ritu de la Tronca. També en el seu conegut *Sermó contra les supersticions rurals*, el bisbe Martí de Braga, l'any 572, condemna la pràctica, però amb poc èxit, ja que mil anys després el bisbe de Mondoñedo torna a condemnar el culte a la Tronca, en termes molt més enèrgics, en un Sínode celebrat a 1541 (Menéndez, 1880; Ferreiro, 1981; Garcia 2014).

La celebració del *Natalis Solis Invicti* i el culte a l'arbre es va estendre per tota Europa. Una vegada assimilat aquest culte amb el Nadal, el tronc va passar a ser el Tronc de Nadal. Així, hem trobat referències al Tronc de Nadal a Andalusia (*Tronco del Misterio de Jaén*), Aragó (*Tronca, Toza*), Catalunya (Tió, Tronca, Pal), Galícia (*Tizón*), Navarra (*Pullizo*),País basc (*Olentzaro-enborr*), València i Balears (tronc), també a la resta de la Serralada Cantàbrica, Extremadura (algunes zones) i Castella, (algunes zones de Sòria, Segòvia, Conca i Guadalajara). A Europa hem trobat referències a Albània, Alemanya (*Christbranda Westfàlia*), Antigua Iugoslàvia, Bulgària i països eslaus (*Badnjak*), a França (*Kef de Nedeleka* a la Bretanya; *Soc Chouque, Souchea* a Normandia; *Tréfoir, Lou Cacho fio, Cachafuac, Soc de Nadal i Tió* la Provença; i *Carigure, Bûche de Noel i Tronchea* altres indrets), a Gran Bretanya (*Fire-brand, Yulelog*), Itàlia (*Ceppo*), Holanda (*YuleLog*),

Països escandinaus (*Yulelog*), Portugal (*Canhoto*) i Suïssa (*Maggia i SottoCeneria* Tesino) (Taboada, 1948; Oxentierna, 1959; Latorre, 2004; i García, 2014; Cooper, 2017).

Encara que l'església va voler acabar amb aquesta tradició, no va poder i en alguns casos inclús va acabar beneint els troncs. Així, com es pot llegir al relat de Françoise (2015), a la Provença francesa els feligresos anaven a la missa del gall amb les torxes o tions encesos per il·luminar-se i el capellà, després de la missa, beneïa els tions que després empraven per encendre un nou foc.

La tradició del Tronc de Nadal.

Cal assenyalar que entre els mites nòrdics, l'arbre era el centre de l'univers, i la seva vida estava lligada a la del sol. Per això, durant el solstici d'hivern, tement que la foscor de desembre vencés al sol i l'ocultés, encenien grans fogates que actuaven com una mena de màgia imitativa que intentava reviure el sol (Fuster, 2016). Superat aquest fet, la tradició es va lligar a la festa *Natalis Solis Invicti*, i després a la de Nadal, passant a ser un ritu dedicat a la fertilitat i la família, per a propiciar l'abundància i allunyar les desgràcies del grup domèstic, al voltant del qual també es recordava els ancestres i els amics absents, i on es prioritzava l'hospitalitat cap als forasters (Oxentierna, 1959, Rodríguez, 2006; Garcia, 2014; Colell, 2015; Pirineo 2017).

Analitzant totes les referències trobades s'observa que a tot arreu la tradició té un patró comú. Abans de Nadal es buscava el tronc més gran que es podia trobar i es portava a casa. Originalment es posava al foc l'arbre sencer. Més tard es van començar a tallar tions més petits que s'anaven cremant poc a poc. En alguns indrets mediterranis també es van començar a utilitzar xoques o ceps d'olivera. La nit de Nadal, després de netejar la xemeneia, col·locaven les restes dels tions de l'any anterior i les encenien, col·locaven el tronc nou a sobre i el deixaven cremar tota la nit, fins la nit de Cap d'any o fins la nit de Reis. En aquest moment l'apagaven i guardaven els tions fins l'any següent, per encendre el tronc nou (Barandiaran, 1972; Chambers, 1881; Garcia, 2014; Colell, 2015; Cooper, 2017).

L'entrada i col·locació del gran tronc a la xemeneia era una de les celebracions més alegres de la Nit de Nadal, essent venerat perquè pensaven que la seva flama cremaria vells errors i malentesos, i el licor que es beuria al seu voltant ofegaria antigues pugnes i animositats (Chambers, 1881). En molts indrets, en el moment de posar-lo dins el foc, era costum beneir-lo. A la Provença, el més vell de la família solia ruixar el tronc amb llet, mel o vi, mentre pronunciava les paraules sacramentals de benedicció, mentre que el més jove pregava demanant que els protegís al llarg del nou any (Françoise, 2015). Els búlgars el beneïen utilitzant oli d'oliva, encens i mirra (Taboada, 1982). En alguns indrets d'Aragó es beneïa amb vi mentre es feia la senyal de la creu i es resava una pregària de benedicció (Pirineo, 2017).

Seguint la tradició i fins que anaven a la missa del gall, la família reunida al costat del foc sopava bé i s'entretenia explicant històries i cantant nadales al voltant del Tronc de Nadal. Alguns exemples d'aquestes cançons s'inclouen a continuació.

Fragment d'una cançó antiga del roncalès de Navarra (San Martín J., 1976):

<i>Su-berri</i>	(Foc nou)
<i>Ur-benedikatu</i>	(Aigua beneïda)
<i>Mezaandira</i>	(A missa major)
<i>Bezpetra</i>	(A vespres)
<i>Maitrinetva</i>	(A matines)
<i>Akudatzera</i>	(A acudir)
<i>Munduguzia</i>	(Tothom)
<i>Su-berrixerka.</i>	(A la recerca de foc nou).

Cançó antiga de l'Aragó per a beneir la tronca (Pirineo, 2017):

<i>Buen tizón</i>	(Bon tíó)
<i>Buen varón</i>	(Bon home)
<i>Buenamoza</i>	(Bona mossa)
<i>Buenatoza</i>	(Bona toza)
<i>Buena brasa</i>	(Bona brasa)
<i>Buena casa</i>	(Bona casa)
<i>Que Dios mantenga de pan y vino</i>	(Que Déu mantingui de pa i vi)
<i>A todos los de esta casa,</i>	(A tots els d'aquesta casa,)
<i>Toza, yo te bendigo</i>	(Toza, jo et beneixo)
<i>En el nombre del padre,</i>	(En el nom del pare,)
<i>Del hijo y del Espíritu Santo.</i>	(Del fill i de l'Esperit Sant.)

Cançó de la Provença (Françoise, 2015).

<i>Cacho fio.</i>	(Tronc de Nadal.)
<i>Cache le feu (ancien).</i>	(Recordeu el foc (vell).)
<i>Bouto fio.</i>	(Tiso de Nadal.)
<i>Allumele feu (nouveau).</i>	(Enceneu el foc (nou).)
<i>Dieu nous allègre.</i>	(Déu ens alegra.)
<i>Dieu nous comble d'allégresse !</i>	(Déu ens omple d'alegria!)

Fragment d'una cançó anglesa del segle XVII (Chambers, 1881).

<i>With the last year's brand</i>	(Amb la marca de l'any passat)
<i>Light the new block, and,</i>	(Encengui el nou tronc i,)
<i>For good success in his spending,</i>	(Per a un bon èxit en les seves despeses,) <i>On</i>
<i>your psalteries play</i>	(En el seu joc de saltiris)

That sweet luckmay (Que la dolça sort pugui)
Come while the log is atending. (Veniú mentre el tronc és encara cremant.)

Com hem dit anteriorment, els tions cremats es guardaven en un lloc protegit de la casa o inclús sota el llit (Chambers, 1881; Colell, 2015; Cooper, 2017) per tal d'encendre els tions nous, i això es feia amb tota cura, ja que es creia que eren màgics i curatius. Consideraven que era una mesura eficaç per preservar la casa contra el foc i com una espècie d'amulet protector de la casa, els camps i el bestiar, contra les persones malèfiques com les bruixes i les forces de la naturalesa com tempestes, vendavals, llamps, etc. (Chambers, 1881; Rodríguez, 2006; Colell, 2015; Cooper, 2017; Pirineo, 2017). També era costum tornar-lo a encendre davant les adversitats o quan hi havia por de que ocorregués alguna desgràcia a casa o a les collites (Latorre, 2004; Garcia, 2014). A les cendres també se li atribuïen poders màgics i curatius i s'escampaven pels camps per tal de protegir les collites i els estables, i fins i tot damunt dels llits, com un ritus per propiciar la fertilitat (Prats, 1982; Taboada, 1982; Colell 2015).

La tradició de “fer cagar la tronca”.

En alguns indrets, mentre esperaven per anar a la missa del gall, també entretenien als nens “fent cagar la tronca”. Així, per exemple, Françoise (2015) explica com en algunes zones del sud de França, quan s'usaven ceps d'olivera, es manava als nens a resar en una cantonada de cara a la paret i quan tornaven trobaven fruites confitades, fruits secs i dolços i se'ls deia que era el regal del nen Jesús per les seves pregàries. En altres ocasions sortien al carrer i demanaven a la lluna que beneís el tió, perquè fos generós i donés regals en abundància (Amades, 1950). Per la seva banda, Colell (2015) i Garcia (2014) expliquen com en algunes zones d'Aragó i Catalunya feien el mateix, però donant als nens un bastó per colpejar la tronca.

Cançó popular a Catalunya per “fer cagar la tronca”:

Caga tió
ametlles i torró
no caguis arengades
Que són massa salades
caga torrons
que són més bons.
Caga tió
ametlles i torró
si no vols cagar
et donaré un cop de bastó.
Caga tió!

No se sap bé d'on procedeix la tradició d'apallissar el tronc. Partint de les dades aportades per García (2014), podria ser una reminiscència de les festes de la Saturnàlia, on seguint una tradició que es remuntaria als sumeris, era habitual burlar-se de l'ordre establert, incloent-hi els déus. També podria haver aparegut perquè l'església considerés la pràctica com pagana i diabòlica i això els hauria portat a emmascarar la seva adoració amb una posterior profanació. Amb tot això, segons el nostre parer, la teoria que pot ser més encertada és la que considera que sorgeix d'una pràctica d'origen grecoromà que consistia en colpejar els arbres perquè donessin més fruits o com a càstig per no haver-los donat (flagel·lació fecundant). En aquest sentit, si es fa una cerca a Internet, trobem múltiples referències al costum de colpejar els arbres o de clavar-los claus en el tronc perquè floreixin; o el cas concret de colpejar els llimoners amb cadenes durant la nit de Sant Joan perquè donin més fruits.

La tradició actual a Catalunya.

Actualment, la tradició tal com es relata en el punt anterior, pràcticament ha desaparegut. Això és degut, per una banda, al canvi dels mitjans d'escalfament i la dificultat per cremar troncs. Per altra banda, es creu que va ser al voltant del segle XVIII (Soler, 1998) que la tradició de la Tronca es va desplaçar de les zones rurals a les ciutats, on era difícil dur-la a terme pel mateix motiu. Amb l'ànim de mantenir la celebració, el Tronc ha estat substituït en molts indrets per un pastís que permet celebrar simbòlicament aquest ritual (Françoise, 2015). A Catalunya ha estat reemplaçat per la tradició del Tió de Nadal amb reminiscències que fan clara referència a l'antiga festa de la Tronca de Nadal.

El Tió segueix essent un tronc, però se li pinta una cara i se li posa una barretina i, inclús, hi ha qui li fica una pipa. Es cobreix el Tió amb una manta perquè no tingui fred i se li dóna de menjar des del dia 8 de desembre fins al dia 24 de desembre. La nit de Nadal, els pares demanen als nens que vagin a una altra habitació, els fan posar de cara a la paret o els tapen els ulls amb un mocador i els fan donar unes voltes. Mentrestant, ells posen lllaminadures i petits regals sota la manta. A continuació donen un bastó a cada nen per tal que el colpegin mentre canten la cançó del Tió, i després aixequen la manta per descobrir els regals. Es repeteix tantes vegades com es vol fins que s'acaben els regals. En alguns indrets, es caga la "Rabassa", un tortell que els padrins regalen als seus fillols per Nadal. L'última vegada que s'aixeca la manta troben una arengada ben salada, una ceba, un all o carbó, essent aquesta la manera de fer saber als nens que el tió ja no cagarà res més.

Com es dedueix d'aquesta explicació, avui dia el tronc del Tió no s'encén i la cerimònia ja no té res a veure amb el foc. La veneració a l'arbre també ha desaparegut; ja no es beneeix i en cap moment se li atribueixen propietats màgiques o curatives. No s'espera que porti prosperitat a la llar, ni que protegeixi de les adversitats. Queda clar que de tota la tradició del Tronc de Nadal només ha sobreviscut la part lúdica relacionada amb els nens, i fins i tot això ha canviat. A l'escola se celebra uns dies abans i en moltes llars es

fa al matí, no esperant a la nit de Nadal, i, apart de torrons i altres lllaminadures, també porta regals d'altres tipus. En tot cas, el canvi més significatiu és el de la seva personificació. La xoca o el tros de fusta s'ha convertit en un petit tronc amb boca, nas i ulls i una barretina al cap. També se li posen dues o quatre cames, com si fos un gos, per a fer cova i poder posar els regals.

Per algunes persones aquesta personificació pot dur a una controvèrsia. Violant i Simorra (1948) fa molts anys van fer una crida d'atenció sobre la denominació de la Tronca com Tió, que considerava poc encertada, ja que podia considerar-se que al·ludia a un Oncle Vell i Generós que fa regals, potser fent referència als tions, mossos vells que es quedaven a la casa, però no heretaven. També ressalta el fet que expressions com *tió* i tronc són, per als joves, sinònims que connoten admiració, però sobretot, suport i confiança.

Arribats a aquest punt, no ens pot estranyar que per algunes persones la tradició de colpejar el tronc amb pals adquireix noves connotacions. Els anomenats humanistes, per exemple, poden presentar una forta oposició al fet que els seus fills aprenguin una cançó que amenaça amb colpejar amb un bastó a una representació humanitzada pel fet de no donar regals, i més si tenim en compte que aquestes persones mantenen el culte a la natura i que, per tant, creuen que s'ha de donar les gràcies a l'arbre i al seu tronc pels beneficis que ens dóna i no maltractar-lo.

En tot cas, el fet més conflictiu sorgeix com a conseqüència del significat que es doni a aquesta tradició i el vincle religiós i si això es posa o no en contradicció amb la idea de respectar la diversitat de tradicions i creences.

Conclusions

S'arriba a la conclusió que aquest ritual planteja un problema discursiu. En el seu origen constituïa una celebració màgic-religiosa de la fertilitat i la vida, relacionada amb naixement o retorn del sol (*Natalis Sol Invisctus*) i el solstici d'hivern. En l'actualitat, ha passat a ser una festa lúdica amb un discurs que la lliga a la religió cristiana i al naixement de Jesús, ocultant el seu origen pagà i exclouent altres religions. Però, en aquest nou segle, aquest discurs s'enfronta a una societat precristiana i multicultural que en moltes ocasions renega o no comparteix aquesta visió religiosa. La humanització del tronc i la deriva consumista al voltant d'aquesta festa donen lloc a noves controvèrsies. En tot cas és una tradició molt arrelada i que forma part de la identitat de Catalunya i com a tal ha de ser respectada per tots.

Arribats a aquest punt, per evitar controvèrsies, a nivell d'escola multicultural hauríem de diferenciar entre celebrar i treballar aquesta festa popular. Laclebració pot ser

interpretada per algunes famílies amb un sentit religiós i, per tant, considerar que aquesta ha de ser relegada preferentment a l'àmbit familiar o de comunitat religiosa.

Deixant de banda la polèmica religiosa i humanística, aquesta tradició popular pot ser molt adequada per treballar, des d'un punt de vista objectiu, temes diversos, com ara les religions del món i les seves festivitats, les tradicions populars o el consumisme. També es pot aprofitar per fer sortides a fi d'estudiar el medi natural a l'hivern, per explicar les estacions de l'any, el sistema solar i els diferents calendaris que hi ha al món. És així que, des del nostre punt de vista, aquesta festa pot ser utilitzada per treballar la diversitat en clau intercultural i interreligiosa.

Referències Bibliogràfiques

- Álvarez, M. P. F. (2003). Antología de la literatura nórdica antigua (edición bilingüe). Ed. Universidad de Salamanca. (Vol. 299)
- Amades J. (1950), *Costumari català, vol. I. Hivern*, ed. 1982, pp. 38-44
- Barandiaran, J. M. (1972) Dictionnaire Illustré de Mythologie Basque. Trad. de M. Duveat, Lizarra, 2ª ed. 2001, p. 265
- Chambers, R. (Ed.). (1881). The book of days: a miscellany of popular antiquities in connection with the calendar, including anecdote, biography&history, curiosities of literature, and oddities of human life and character W. & R. Chambers. (Vol. 2).
- Colell Rotger (2015) Tió de Nadal: Tradició, orígens i evolució. Butlletí del Centre d'Estudis Sant Cebrià. Desembre 2015, núm. 42
- Ferreiro, A. (1981). The missionary labors of St. Martin of Braga in 6th century Galicia. *Studia Monastica Barcelona*, 23(1), 11-26.
- Gallar, E. R. (2009). La Navidad a través del tiempo. In *La Natividad: arte, religiosidad y tradiciones populares* (pp. 825-846). Real Centro Universitario Escorial-María Cristina.
- García Pérez, G. (2014). La Tronca de Navidad. *Boletín de la Sociedad Ateneista de Aire Libre*, (46), 9-19.
- Latorre, I. C. (2004). Liturgia del olivo: Funciones y significados en la Semana Santa de Sevilla. *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía*, (26), 259-274.
- Menéndez, M. (1880). *Historia de los heterodoxos españoles* (Vol. 2). Librería católica de San José, gerente V. Sancho-Tello.
- Oxenstierna E. G. (1959) The Vikings, Ed. W. Kohlhammer Gmb H, Stuttgart, p. 212
- Prat Canos, J. (1982). Aspectos simbólicos de las fiestas. En: Velasco, Honorio M.(ed.): *Tiempo de Fiesta. Madrid: Alatar*, 151-168.
- Rodríguez Pascual F. (2006). El Ciclo de Navidad en Tierras Zamoranas. I. Navidad y Fin de Año. Ed. Semuret, Biblioteca de cultura tradicional zamorana, 18 pp. 138 y 141

- San Martín, J. (1976). Fragmentos de canciones del "uskára" roncalés. *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra*, 8(22), 5-20.
- Soler Amigó Joan (1998) Gran enciclopedia de la fantasía popular catalana' *Editorial Barcanova*. Barcelona, Ed. 1998
- Taboada Chivite X. (1948) Ritos y creencias gallegas. *Coruña*, 2ª ed., p. 130-138.
- Violant i Simorra, R. (1948): El llibre de Nadal. Costums, creencies, significat i orogens, *Ed. Altafulla*. Barcelona, Ed. 1999

Webgrafia

- Cooper J. (2017) The History of the Yule Log
<http://www.whychristmas.com/customs/yulelog.shtml> (Consultado 09/01/2017)
- Françoise (2015). Petite histoire de la bûche de Noël, plus religieuse que lesapin?
<http://lesloisirspastel.over-blog.com/2015/12/petite-histoire-de-la-buche-de-noel-plus-religieuse-que-le-sapin.html> (Consultado el 09/01/2017)
- Fuster, S. (2016) Sobre el origen pagano de la navidad. www.librosoterico.com
(Consultado 28/12/2016)
- Pirineo (2017) La Tronca de Navidad: la tronca o toza en Aragón.
<http://www.pirineo.com/especial-pirineo/tronca-navidad-tronca-o-toza-aragon> (Consultado 12/01/2017)

Correspondència amb les autores: Olga Malas Tolsá. Email: olga.malas@hotmail.com; Khaled Malas Tolsá Email: kmalas@xtec.cat. Meritxell Ribas Grèbol Email: mribas87@xtec.cat